
FRANSIZ DEVRİMİ VE DİN

*Ahmet Faruk Kılıç**

ÖZET

Ortaçağ'da kilise hayatın merkezindedir. O, siyaset, eğitim, bilim, kültür, sanat ve toplumsal hayatın birçok alanında çok etkilidir. Feodal beyler ve krallar kilise ile iyi geçinmek zorundadır. Aksi takdirde iktidarları tehlikededir. Zamanla güçlenen monarşiler bu durumdan rahatsız olmaya başladılar. Almanya'da kiliseye isyanlar başladı ve dinde reform hareketi gerçekleştirildi.

Fransa'da güçlü bir monarşi vardı. Bu iktidar papanın kendi işlerine karışmasından rahatsızlık duyuyordu. Fransa'daki sosyal yapı Luthervari bir reform hareketine uygun değildi. Bunun için; Roma'dan kopmadan onun etkisi azaltılmaya çalışıldı. Gallikanizm bu amacın bir ürünüdür. Bu arada krallarla papalar arasında orta yolu bulmak amacıyla konkordato'lar imzalandı.

Devrim öncesi dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar, yeni vergilerin habercisiydi. Kilise ve soylular vergilere yanaşmadı. Fatura, burjuvaziye kesilecek görünüyordu. Bunun üzerine burjuvazi, yanına köylü ve işçi sınıfını da alarak devrimin pimini çekti. Burjuvazi, devrim esnasında ve sonrasında kendine yakın din adamlarından özellikle istifade etti. Sonunda rakipleri olan soylular ve imtiyazlı din adamlarını diskalifiye etti. Kiliseyi millileştirerek bundan sonra kendine rakip olmayacak hale getirdi. Din konusunda daha ileri gitmek istemiyordu. Fakat, devrimin kontrolünü halkçı ve jakobenlere kaptırduğında din ku-

* Yard. Doç. Dr., SAÜ., Din Sosyoloji.

rumu ve kilise çok hırpalandı. Bu durum burjuvazinin çıkarlarına da uymuyordu. Bunun için bu hareketleri de diskalifiye etmesini bildi.

Fransa'da devrim sonrası dinin durumu birçok faktöre göre belirlendi. Devrimin asıl amacı papa etkisi minimize edilmiş millî bir kilise kurmaktı. Bu dönemde din; devletin içine ve kontrolüne alınmak istendi. Fakat, bu o kadar kolay değildi. Yaşanan birçok sosyal süreçler neticesinde Fransız siyaseti çareyi, kilise ve devleti birbirinden ayırmada buldu. Bu durum genellikle laiklik olarak algılandı. Yani, laiklik devrimin amacı değil de bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu çalışmada Fransa'daki bu din serüveni; sosyal süreçler çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katolik Kilisesi, Din Adamları, Gallikanizm, Din ve Siyaset, Laiklik.

ESKİ REJİMDE DİNİ VE KATOLİK KİLİSESİNİ SINIRLAMA ÇABALARI

Kendisinden sonra bütün devrimler üzerinde çok önemli etkiler bıraktığı kabul edilen Fransız Devrimi, "eski rejim"den "modern toplum"a geçişi de ifade etmektedir.¹ Eski rejimde dinin yerini belirlemede bazı temel çıkış noktaları vardır. Bunları; kralların konumu, din adamları ile kralların ilişkileri, kilisenin konumu ve krallarla Roma katolik kilisesinin ilişkileri şeklinde sıralayabiliriz.

Genellikle, Fransa'da eski rejim, kralların Allah'a karşı sorumlu olduğu ve halklarından sürekli itaat bekledikleri mutlak monarşi olarak tarif edilmektedir.² İhtilalin romantik tarihçisi Michelet'e göre, Meaux piskoposu, XIV. Louis'ye cesaret vermek için krallığı şöyle tarif etmektedir: "Ey krallar, kudretinizi cesaretle kullanın, o ilahî bir kudrettir... Sizler birer tanrısınız!"³ Eski rejimde bütün güçleri kalıtsal yoldan elinde toplayan kral, mutlakiyetçi iktidarını kullanırken fiilen saraydaki bakanlar, Kral Konseyi ve asilzâdelerden oluşan saray bürokrasisinden yararlanmıştı. Ruhban, asiller ve halktan oluşan Etats Généraux (Sınıf Temsilcileri Meclisi) kralı sınırlayan güçlü bir kurum fonksiyonu gösterememiştir.⁴ Bununla birlikte Fransa'da kralların her arzularını yerine getiremedikleri de gözlenmektedir. Örneğin, ihtilal öncesinde kral vergi arttırılması gibi konularda Paris Mahkemesi ve İleri Ge-

¹ R.R.Palmer&Joel Colton, *A History of The Modern World*, McGraw-Hill, New York, 1995, s.365

² Bkz. Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1982, s.155

³ Michelet, *Fransız İhtilali Tarihi*, I, Çev., Hamdi Varoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.37

⁴ Bkz. Çam, *a.g.e.*, s. 155,156

lenler Meclisi'nde aradığını bulamamıştır.⁵ Paris ve eyalet parlömanları 1789'a kadar mutlakiyetçi yönetim karşısında güçlü bir muhalefetin temel ögesi oldular.⁶

François Hotman; mutlak monarşinin eski Fransız törelerine, eski Fransız anayasasına aykırı olduğunu savunur. Ona göre Frankların Galya Krallığında, krallar seçimle belirlenirdi. Kralın erki Etats Généraux'a bağlı kılınmıştı. Kralların uymak zorunda bulunduğu daha birçok yasa ve töre vardı. Örneğin, kralın devlet görevlilerini işten atma hakkı yoktur; buna ancak Paris mahkemesi karar verebilir. Kralın devalüasyon yapması da yasaktır.⁷

Eski rejimde, din adamları kralların seçiminde önemli roller oynamış, adeta monarşinin en büyük destekçisi olmuşlardır. Onlar, kralı takdis etmişler, halkın krala itaatini dinî bir vazife gibi göstererek onu kutsallaştırmışlardır. Krallara verdikleri bu destek sayesinde birçok imtiyazlar da elde etmişlerdir. Örneğin, askerlik görevinden muaf olan din adamları ancak, kendi mahkemelerinde yargılanmışlardır.⁸ Ruhban sınıfının birçok malî ve iktisadî ayrıcalıkları arasında halktan vergi almak ve devlete vergi vermemek de sayılabilir.⁹

Bu dönemde birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, Fransa'da da kilise çok güçlüdür. Kilisenin bazı fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz: "Kilise devletin bir parçasıdır ve devlet dini vardır. Aile hukuku, eğitim, kültür, toplumsal yardım gibi konular sadece kilise tarafından yürütülmüştür. Kilise hukuku, devletler tarafından gerekli yerlerde uygulanmıştır. Kilise mahkemeleri, devletten bağımsız olarak işlemiş, bunların verdiği kararlar devletler tarafından infaz edilmiştir. Kilise'nin devletten ayrı bir vergi mekanizması olmuştur. Papa'nın idarî tasarrufları devletten bağımsız bir şekilde işlemiştir."¹⁰

Fransa'da dinin konumunun belirlenmesinde temel çıkış noktalarından birisi de; Fransızların Roma katolik kilisesi ile olan ilişkileridir. Gerek devrim öncesi, gerekse devrim sonrası bu ilişkilerin durumu, Fransa'da dine karşı takınılan tavrı belirlemiştir. Bu ilişkiler bozulduğu zamanlarda; kilise devlet teşkilatından uzaklaştırılmış, hatta kiliseye baskılar uygulanmıştır.

⁵ Bkz. M.Emin Ruhi, *Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu Sieyès*, Liberte Yay., Ankara, 2002, s.14

⁶ Server Tanilli, *Dünyayı Değiştiren 10 Yıl*, Adam Yay., İstanbul, 2002, s.18

⁷ Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s.290-293

⁸ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.17,18

⁹ Çam, *a.g.e.*, s. 156

¹⁰ Bkz. Hulisi Yazıcıoğlu, *Bir Din Politikası Laiklik*, İFAV Yay., İstanbul, 1993, s.144

Katolik ruhunu en iyi özümseyen milletlerin başında gelen Fransızlar, bazı millî hassasiyetlerden dolayı zaman zaman Roma Katolik Kilisesi ile de karşı karşıya gelmişlerdir. Bundan dolayı Fransa'da "Gallikanizm" denilen bir millî kilise akımı ortaya çıkmıştır. Ancak, Almanya ve İngiltere'den farklı olarak bu akımın amacı; katolik kilisesinden kopmak değildi. Gallikan kilisesi, katolikliğe derinden bağlıydı. Fakat, dünyevî konularda otorite olarak papa yerine kralı görmektedir. Ruhânî konularda da en yetkili karar mercii olarak papa yerine üst düzey ruhbanın oluşturduğu konsilleri tanımakta, papanın bu konsil kararlarına tabi olmasını istemektedir. Bazıları Gallikanizmin başlangıcı olarak 3. yüzyılı gösterse de ilk defa "Gallikan özgürlükleri" adı verilen ilkelere devletçe yasalaştırılması 1438 yılında olmuştur.¹¹

Eski rejimde katolik kilisesi ile devle arasındaki asıl belge kral I. François ile Papa X. Leon arasında 1515'te imzalanan konkordato'ya dayanıyordu. Buna göre katolik kilisesi devlet içinde üstün bir yer elde etmiştir. Diğer mezhepler çoğu zaman zulme maruz kalmıştır.¹²

Ancak Gallikan kilisesinin Papalıktan bağımsız bir kimliğini gerçek anlamda kurumlaştıran kişi, XIV.Louis olmuştur. O, ülkedeki üst düzey ruhbanla Sorbonne Üniversitesi'nden de aldığı destekle 1682 yılında Gallikan kilisesinin ilkelerini içeren dört maddelik bir ferman yayınlamıştır. Burada, kiliseye ait iki kılıç öğretisi reddedilmekte, dünyevî konularda kiliseye tabi olmadıkları vurgulanmaktadır. Ayrıca konsil kararlarının papanın üzerinde olduğu, Gallikan ilkelerinden dönülemeyeceği, yerel kilise onaylamadığı takdirde, itikat konularında papanın vereceği kararların "değişmez olmadığı" vurgulanmaktadır.¹³

Devrimin gerçekleştiği 1789'da Fransa'da aşağı yukarı 100.000 civarında Katolik din adamı vardır. Dahası Fransız topraklarının %5'i ile %10'u arasındaki bir kısmını da elinde bulunduran kilise en büyük toprak sahibidir.¹⁴ Bazı kaynaklarda ruhban sınıfının sayısının 120.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵ Necker'in tahminlerine göre ruhban yılda en az 130 milyon altın gelir elde ediyordu. Bu gelirin çoğu az sayıdaki soylu ruhbanı gidiyor, aşağı seviyedeki din adamları zor şartlarda yaşamak zorunda kalıyordu. Yüksek rahiplik de tamamen soylular arasından seçimle belirleniyordu. Örneğin, 1789 yılında Fransa'daki 139 piskopos arasında soylu olmayan yoktu.¹⁶

¹¹ Bkz. Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.114

¹² Jacques Robert, *Batı'da Din-Devlet İlişkileri*, Çev., İzzet Er, İz Yay., İstanbul, 1998, s.41

¹³ Bkz. Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.114,115

¹⁴ Palmer&Colton, *a.g.e.*, s.362,363

¹⁵ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.18

¹⁶ Bkz. Toktamış Ateş, *Siyasi Tarih I*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1989, s.102,103

Din adamları sınıfının 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu ayrıcalıklı durumu, onların fonksiyonlarıyla yakından ilgilidir. Yüzyıllar boyunca hastaları tedavi edip, yoksullara yardım eden ve halkın eğitimini üstlenen din adamları önemli toplumsal ihtiyaçlara cevap vermiştir. Devrim öncesine gelindiğinde kilise, yüzyıllardır üstlendiği bu görevleri yapmadığı halde, ayrıcalıklarını devam ettiriyordu.¹⁷ Michelet, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “ (Halkın) mecburi öğretmeni olan kilise heyeti, çoktan beri ona artık ders öğretmez olmuştu. Onu aciz, dilsiz, konuşmaya ve düşünmeye iktidarsız hale getirmek için adeta her şeyi yapmışlardı.”¹⁸

SINIF TEMSİLCİLERİ MECLİSİ'NİN DİNİ BİR ATMOSFERDE AÇILIŞI

XVI. Louis, iyi niyetli bir kral olmasına rağmen kararsız bir kişiliğe sahipti. Askerleri ve kraliçeyi memnun etmek için fikirlerini sık sık değiştirirdi. Karısı Maria Antoinette, Fransız halkı tarafından müsrif, kendini beğenmiş ve müsamahasız birisi olarak görülüyordu. Üstelik o, bir Avusturyalıydı. Avusturya, Fransa'nın eski düşmanlarından biriydi. XVI. Louis, tahta çıktığında birçok problemle karşılaştı. Devletin çok borcu vardı. Borç onun döneminde daha da arttı. Bu dönemde köylüler daha da fakirleşiyor, yol ve diğer kamu işlerinde ücretsiz olarak çalıştırılıyordu. Öte yandan soylular giderek zenginleşiyor, ruhban sınıfı ile birlikte imtiyazlarını koruyordu. Bunlar, Fransa'nın yarı toprağına sahip oldukları halde, doğru dürist vergi bile vermiyorlardı. Bu esnada büyüyen orta sınıf, soylu ve ruhbanın haksız imtiyazlarından büyük rahatsızlık duyuyordu.¹⁹

Bu esnada, burjuvaziyi rahatsız eden sadece onların rakiplerinin sahip olduğu imtiyazlar değildi. Onlar, gelmesi kaçınılmaz gibi görünen malî yükün en fazla kendi sırtlarına bineceğini düşünüyorlar ve bunun acısıyla kıvranyorlardı.²⁰ Dönemin maliye bakanı Calonne, hazineyi iflastan kurtarmak için, tek çare olarak; o güne kadar vergi vermeyen ayrıcalıklı sınıflardan da vergi alınması gerektiğini açıklar. 1787 yılında kralın isteğı üzerine soylular, din adamları ve yüksek yargıçların katılımıyla toplanan “İleri Gelenler Meclisi” bu vergi reformu taslağını reddetti. Ayrıcalıklıların, ayrıcalıklarından

¹⁷ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.18,19

¹⁸ Michelet, *a.g.e.*, s.94

¹⁹ John R. O'connor, *Exploring World History*, Globe Book Company, New York, 1969, s.296

²⁰ Bkz. Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi*, Çev., Zühtü Uray, Maarif Matbaası, 1941, s.298

vazgeçip vergi ödemeye hiç mi hiç niyetleri yoktu.²¹ Fransa hükümeti, 1788'de yıllık gelirinin dörtte birini silahlı kuvvetlere ayırdı. Fransız hükümeti, ekonomik darboğazı aşmak için ruhbandan düzenli vergi almayı da düşündü. Fakat, kilise kendi mal varlığına devletin düzenli vergi koyamayacağı konusunda ısrar etti. Kilise, krala "gönüllü bağış" yoluna devam edeceğini bildirdi.²²

İmtiyazlarının kaybedebilecekleri endişesine kapılan soylular ve ruhban, Etats-Généraux'un (Sınıf Temsilcileri Meclisi) toplanmasını istediler. Buradaki güçleri sayesinde kralın yetkilerini sınırlayıp kendi yetkilerini arttırmayı planlıyorlardı.²³ XVI. Louis de mecliste vergileri kabul ettirmeyi hedefliyordu.²⁴ Bu sırada burjuvazi de adeta pusuda bekliyor ve imtiyazları kaldırabilmek umuduyla Etats-Généraux'un toplanmasını herkesten çok arzuluyordu.

Sonunda, 175 yıldır toplanmayan Etats-Généraux'un toplanmasına karar verildi. Ruhban, soylular ve üçüncü sınıf (köylüler, burjuvazi ve diğerleri) bu meclisi oluşturuyordu. En kalabalık grup üçüncü sınıftı. Fakat, bu sayısal üstünlük oylamalara yansımıyordu. Çünkü, bu mecliste üç sınıf ayrı ayrı oylama yapıyordu. Örneğin, ruhban ile soyluların anlaştığı bir konuda üçüncü sınıf onlara karşı oy kullanmışsa seçimi 2'ye karşı 1 oyla kaybetmiş oluyordu. Üçüncü sınıf, bu adil olmayan oylama sistemini kabul etmeyeceğini ilan etti.²⁵

Tam bu esnada devrimin en önemli adımlarından birisi Rahip Sieyes tarafından atılmıştır. O, 1789 yılı Ocak ayında "Üçüncü Sınıf Nedir?" isimli meşhur bir broşür yayınlamıştır: "Üçüncü sınıf; şimdiye kadar hiçbir şey değildi. Fakat şimdi o; "her şey" olmalıdır. Çünkü milletle üçüncü sınıf arasında bir fark yoktur. Üçüncü sınıf; milletin kendisidir."²⁶ Bu sıralarda Chartres piskopos yardımcılığı görevini yürüten Sieyes'in fikirleriyle burjuvazinin birçok talebi örtüştü. Aday olmamasına rağmen Paris Bölgesinden Etats-Généraux'ya üçüncü sınıfın temsilcisi olarak seçildi.²⁷

²¹ Ruhi, *a.g.e.*, s.52

²² Palmer&Colton, *a.g.e.*, s.365,366

²³ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.53

²⁴ Holt&O'connor, *a.g.e.*, s.296,297

²⁵ Holt&O'connor, *a.g.e.*, s.297

²⁶ Ernest von Aster, *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Yayına Haz., Şennur Şenel, Phonix Yay., Ankara, 2004, s.48

²⁷ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.5,6

Bir din adamı olan ve bundan dolayı sözleri daha bir güvenle dinlenen Sieyes,²⁸ zaman zaman mason localarında, felsefe salonlarında da görülmüştür.²⁹ Sieyes'in bir anda parlaması, akla Martin Luther'i getirmektedir. Her ikisi de yükselmekte olan burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmiştir. Luther, dinde reform yoluyla burjuvaziye hizmet ederken, Siéyes siyasî yapıda reformlar yapacaktır. Fransa'da Gallikanizm geleneği olmasaydı belki Siéyes, tıpkı Luther gibi bir din reformcusu olarak karşımıza çıkacaktı.

Nihayet 4 Mayıs 1789'da Etats-Généraus'nun açılışından bir gün önce büyük bir dinî tören yapıldı.* Notre-Dame kilisesinde yapılan ayine katılan üç sınıf temsilcileri kral, kraliçe ve bütün saray mensupları Saint-Louis'ye giderken coşkun halk kalabalığı arasından geçtiler. En önde, kendilerine emredildiği şekilde sade siyah giysiler giyinmiş 578 adet üçüncü sınıf temsilcisi vardı. Daha sonra süslü elbiseleriyle 270 adet soylu yürüyordu. Onların ardında, 291 adet din adamı vardı. Din adamları arasında 30 kadar mor giysili soylu yüksek din adamı vardı. Diğerleri, köken itibarıyla üçüncü sınıftan gelen siyah giysili papazlardı.³⁰ Yürüyüş esnasında üçüncü sınıf genel olarak alkışlanmıştır. Asilzâdeler kafilesi içinde yalnız Duc d'Orléans, en nihayet de Kral alkışlanmıştır. Etats-Généraus'yu toplantıya çağırıldığından dolayı kendisine böyle teşekkür ediliyordu. Millet adaletini böyle gösteriyordu.³¹

BURJUVAZİ VE DİNİN DEVRİM YOLUNDA KULLANMASI

5 Mayıs 1789'da Etats-Généraus açılır. Meclis, Kral, Adalet Bakanı ve Maliye Bakanının yaptığı üç konuşmayı saatlerce dinler. Konu ekonomik sıkıntılardır. İmtiyazlıların vergi adaletini kabul etmeleri durumunda her problemin çözüleceğine inanılmaktadır. Bu konuşmalarda üçüncü sınıfın beklediği diğer eşitlik konularına hiç temas edilmez. 6 Mayıs'ta üçüncü sınıf temsilcileri ayrı ayrı toplanma usulünü reddederek, kendilerine ayrılan salona gitmezler ve büyük salonu işgal ederler. Burada diğer iki sınıfın da kendilerine katılmasını beklerler. Aynı gün meclisin ismini "Komünlerin Milletvekilleri" olarak değiştirirler. Böylece köy papazlarıyla liberal soyluların desteğini alacaklarını ümit etmektedirler. Fakat, soylular bu isteği kendi arala-

²⁸ İlhan F. Akın, *Devlet Doktrinleri*, Samim Gündüz Basımevi, İstanbul, 1962, s.177

²⁹ Ruhi, a.g.e., s.6

*Bu durum, Türkiye'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışındaki dinî atmosferi hatırlatmaktadır. Bkz. Ahmet Faruk Kılıç, *Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü*, Dem Yay., İstanbul, 2005, s.56-59

³⁰ Bkz. Ruhi, a.g.e., s.59

³¹ Michelet, a.g.e., s.113

rında yaptıkları oylama neticesinde 47'ye karşı 141 oyla, din adamları da 114'e karşı 123 oyla reddederler.³²

Üçüncü sınıfın bütün bu hamlelerinin başında meşhur Rahip Sieyes vardır. O, adeta bir orkestra şefi gibi üçüncü sınıfı idare etmektedir. Burada din adamlarının neredeyse yarısının üçüncü sınıfa ne kadar sıcak baktığına dikkat etmek gerekir. Bu yakınlıkta; onların çoğunun ekonomik açıdan soylulardan çok, üçüncü sınıfa yakın olmasının etkisi olabileceği gibi, Sieyes'in bir din adamı olmasının da etkisi büyüktür. Zira, ilerleyen günlerde onların üçüncü sınıfa daha da yakınlaşmasıyla Fransa'nın kaderi değişecektir. Sieyes'in ileride yapacağı siyasî hamlelerde, bu potansiyel din adamları desteği ona büyük cesaret verecektir.

Üçüncü sınıf, 6 Mayıs'tan 10 Hazirana kadar meclis salonuna gidip diğer sınıfların kendilerine katılmasını beklemiştir. Bu sırada Fransa, kıtlık içerisindedir, hırsızlık büyük boyutlara ulaşmış, yağma olayları başlamış, cinayetler ve yangınlar halkı canından bezdirmiştir. Bu durumu düzeltmek için toplanan meclis, bir aydır hiçbir şey yapmadan oturmaktadır. Soylu din adamları, bu durumu üçüncü sınıfa karşı kullanmak ister. Bir din adamı, mecliste, fakir halkın halini, sefaletini anlatarak ağlar. Dört bin izleyicinin önünde cebinden çıkardığı kara ekmeğin parçasını göstererek: "İşte köylünün ekmeği budur." der. Bunun üzerine ruhban sınıfı, halkın fakirliğini ele almak üzere bir komisyon kurulmasını teklif eder. Bu durumda üçüncü sınıf ya bu teklifi kabul ederek faaliyete geçecek ve böylece de sınıf ayrılığı modelini kabul etmiş olacaktı, ya da halkın sefaletine sessiz kalarak kaosun çözümüne katkı sağlamamakla suçlanacaktı.³³

Üçüncü sınıf, bu kurtkapanı tuzağı Rahip Sieyes'in usta manevrasıyla aştı. Sieyes, 10 Haziran 1789'da ruhban ile soyluların bir saat içinde kendilerine katılmalarını, aksi takdirde yoklamada "yok" sayılacaklarını ve meclisin çalışmalarına devam edeceğini bildirdi. Kendisine, üçüncü sınıf tek başına *Etats-Généraux*'yu temsil edemez, denildiğinde; "o zaman daha iyi ya, bir Millet Meclisi kurarız," der. Sieyes, 10 Haziranda yaptığı bu çağrı ile köy papazlarının kendilerine katılacağından emindir. Fakat, köy papazları kendilerini halktan hissetmekle beraber, ruhanî reislerine karşı gelemezler. Bu durumda ikinci adımı atmaktan başka çare kalmaz. Sieyes, 10 Haziran'da *Communes*'in "Fransız Milletinin tanınmış ve tasdik edilmiş mümessileri Meclisi" ismini almasını teklif eder. Ertesi gün ise, dolambaçlı sözleri bir kenara bırakarak "Millet Meclisi" ismini teklif eder. 17 Haziran'da bu isim 90'a

³² Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.60,61

³³ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.62

karşı 491 oyla kabul edilir. Daha sonra, bu meclis iki önemli karar alır. Bunlardan birincisi; kralın meclis tarafından onaylanmadıkça hiçbir vergi toplayamayacağıdır. İkincisi, bir anayasa yapmadan bu meclisin dağılmayacağına ilişkin bir anttır.³⁴ Bu kararlar, burjuvazinin üçüncü sınıf üzerindeki hâkimiyetini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Üçüncü sınıfın bu hareketleri daha önce onlara katılmayı kıl payı reddeden ruhban sınıfını yeniden hareketlendirir. Din adamları 19 Haziran'da yapmış oldukları oylama neticesinde 137'ye karşı 149 oyla üçüncü sınıfın ilan etmiş olduğu Millet Meclisi'ne katılma kararı alırlar. Soylular bu kararı protesto eder. Bunun üzerine Kral, 23 Haziran'da bütün sınıf temsilcilerini bir araya toplayarak bir konuşma yapar. XVI. Louis, konuşmasında üçüncü sınıfın almış olduğu 17 Haziran kararlarını iptal ettiğini, kişi başına oy vermeyi yasakladığını ve temsilcilerin eskisi gibi sınıflara ayrılması gerektiğini açıklar. Bu karara uyulmak üzere meclisin dağılmasını emreden Kral salonu terk eder. Ardından soylular ve bir kısım yüksek din adamı salonu terk eder. Millet Meclisi salonu terk etmez. Kral, durumu kabullenmiş görünür ve 27 Haziran'da her üç sınıfın bir arada toplanmasını emreder. Anayasayı hazırlayacak olan Millet Meclisi 9 Temmuz'da Kurucu Millet Meclisi ismini alır. Otuz kişilik bir anayasa komisyonu çalışmalara başlar, komisyon başkanı Sieyes'tir. Programa göre, bir insan hakları bildirgesi ilan edilecek ve bir anayasa yapılarak ulus ve kral hukukuna açıklık getirilecektir.³⁵

Bu çalışmalar devam ederken kralın askerleri meclisi kuşatmış durumdadır. Ayrıca çoğu yabancı askerlerden oluşan yirmi bin kişilik bir birlik de Versailles çevresine konuşlanmıştır. Halk, bu yabancı askerlere büyük tepki gösterir. Bunu Millet Meclisi'ne karşı bir tehdit olarak algılar. Kendi çapında örgütlenerek çeteler oluşturur. Bu çetelere işçiler, işsizler, hırsızlık ve isyan için fırsat kollayan insanlar* katılır.³⁶

13 Temmuz günü kilise çanları aralıksız çalar ve 20 kadar üçüncü sınıf millet vekili ihtilalcilerin arasına katılarak onlara yardım eder ve belediye sarayından ihtilali yönlendirirler. 14 Temmuz sabahı bir kışlayı yağmalayan halk birçok silah ele geçirir. Daha sonra, monarşinin kalesi olarak bilinen

³⁴ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.62-64

³⁵ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.64-66

* Bir yıl önce modernize edilen Fransız ordusuna rağmen, silahsız hatta bazıları çapulcu olan insanların nasıl başarılı bir ihtilal yaptıkları dikkat çekici bir durumdur. Acaba, dindar kimliği ile bilinen XVI. Louis, kan dökülmesini istemedi mi? Ya da ordu, krala rağmen pasif bir tarzda ihtilalcileri mi destekledi? Bu olay, Osmanlı devletinde yaşanan 31 Mart Vak'asını ve II. Abdülhamit'i hatırlatmaktadır.

³⁶ Holt&O'connor, *a.g.e.*, s.298

Bastill'e yürürler. Bastill'in de ele geçirilmesiyle devrim gerçekleşmiş olur. Bu arada Paris dışında bazı bölgelerde köylü isyanları başlamıştır. Amaç, derebeylik haklarını gösteren belgelerin yok edilmesidir. Bunun için birçok şato ateşe verilir. Kral, 17 Temmuzda Paris Belediye Sarayı'na giderek durumu kabullenir. Bu durum üzerine Kurucu Meclis, 4 Ağustos'da bazı kararlar almak zorunda kalır. Buna göre, kilisenin aldığı onda bir vergisine son verilir. Vergi eşitliği getirilir. Hukukun önünde eşitlik kabul edilir ve feodal hakların büyük bir kısmının tazminat karşılığı kaldırılabilceği kabul edilir. 26 Ağustos'ta "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" yayınlanarak yeni toplumun dayanacağı hukuk esasları saptanır.³⁷

Devrimin ilk günlerinde, köylülerin mülkiyete saldırması, kendisi de mülkiyet sahibi olan burjuvaziyi tedirgin etmiştir. Bu nedenle köylü hareketleri kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Böylece burjuvazi, kendi çıkarları söz konusu olduğunda müttefiklerini de ezebileceğini göstermiştir.³⁸

İHTİLAL'İN İLK YILLARI VE KİLİSENİN MİLLÎLEŞTİRİLMESİ DENEMESİ

İhtilal sonrası Kurucu Meclis'ten bir anayasa hazırlaması bekleniyordu. Fakat, bundan önce bireysel haklara vurgu yapacak bir beyannamenin yayınlanıp yayınlanmaması konusunda mecliste tartışmalar yaşandı. Bunun sebebi, her Fransız'a belirli haklar verecek olan böyle bir beyanname ile yaşanan kargaşanın daha da artabileceği endişesiydi. Bu noktada bazı din adamı vekillerin öne çıkarak beyannamenin yayınlanması yönünde etki yaptıklarını görüyoruz. Bunlardan birisi Rahip Gregovar'dır. O, şöyle diyordu; "vazifesiz hiçbir hak düşünülemez. Çünkü, vazife hakkın hudutlarını çizer."³⁹ Sonunda beyannamenin anayasadan ayrı olarak yayınlanmasına karar verilir. Beyanname bir girişle başlar; burada da dinî referanslara yer verilmesi dikkate değerdir: "...Bu bakımdan Millet Meclisi, en yüce Varlığın huzurunda ve onun yardımıyla, aşağıdaki İnsan ve Yurttaş Haklarını tanır ve ilan eder."⁴⁰ Bu bildiriye damgasını vuran şahıslardan birisinin Rahip Sieyes olduğunu da hatırlamak gerekir.⁴¹

³⁷ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.66,67

³⁸ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.68

³⁹ Bkz. Aster, *a.g.e* s.76,77

⁴⁰ Janko Musolin, *Hürriyet Bildirgeleri*, Çev., Necmi Zeka, Belge Yay., İstanbul, 1983, s.97

⁴¹ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.70

Fransız anayasalarına daima başlangıç olarak konan bu bildirinin⁴², önemli kısımları şöyle özetlenebilir: “İnsan hür ve hukuk önünde eşittir. Hakimiyet millete aittir. Hürriyet; başkasına zarar vermemek şartıyla her şeyi yapmaktır. Kanun; umumî iradenin ifadesidir. Her vatandaş kanunî emirlere derhal itaat etmek zorundadır. Mahkeme kararı çıkıncaya kadar her fert masumdur. Vergi, eşit şekilde ve ekonomik güce göredir. Her fert, verdiği paranın makbuzunu istemek hakkına sahiptir.”⁴³ Bildirinin onyedinci maddesi, yine burjuvazinin çıkarlarına göre hazırlanmıştı: “Hukuken her türlü tecavüzdən masun (koruma altında) ve mukaddes olan mülkiyet; umumî bir zaruret olmadıkça, bu zaruret kanunen tebeyyün etmedikçe ve mukabilinde adil bir tazminat verilmedikçe kimsenin elinden alınmaz.”⁴⁴

Bildiride din, fikir ve vicdan özgürlüğü ile ilgili çok önemli açıklamalar da bulunmaktadır: “Kanunun tayin ettiği umumî nizamı izaç (tedirgin) etmedikçe hiç kimse fikirlerini, dinî inancını, açıktan açığa izhar (gösterme) hususunda telaş (endişe) göstermemelidir.”⁴⁵ Bu cümle ile, beyannameye model vazifesi gören Virjinya Beyannamesi arasında şu ince fark vardır: Virjinya Beyannamesine göre, her fert umumî sükûnu, başkalarının dinî huzurunu ihlal etmedikçe (bozmadıkça) itikat (inanç) hususlarında serbesttir. Amerikalılara göre dinî hürriyet, ferdin esas haklarından biridir ve bunun hududunu aynı hakka sahip olanlar tayin eder. Fransız telakkisi ise, kanunu yani millet menfaatini bu ferdî hakların “üstüne” çıkarıyor.⁴⁶

Bildirinin, hâkimiyetin millet ait olduğunu ifade eden kısmında, zimnen dinî bir anlamın varolduğu görülmektedir: “Daha önceleri hâkimiyet, Tanrı adına kral tarafından kullanılıyordu. Bu durumda hâkimiyeti millet adına kullanan meclisin, sadece Tanrı’ya hesap vermekle yetinmeyeceği, millete de hesap vereceği anlayışı benimseniyordu.”⁴⁷

Millî hâkimiyet kavramını bayraklaştıran Rahip Sieyes, “Chevallier’e göre, burjuvazinin tarihî görevini anlamış ve bu görevin gerçekleşmesine çalışmış bir yazardır.”⁴⁸ Duverger’e göre, “ulus” kavramı, aristokrasi ile mücadelede halkın birlik halinde kendisini desteklemesi için, tamamen burjuvazi tarafından geliştirilen bir kavramdır. Soboul’un da ifade ettiği gibi, 1790’da

⁴² Çam, *a.g.e.*, s. 157

⁴³ Bkz. Aster, *a.g.e.*, s.77-79

⁴⁴ Aster, *a.g.e.*, s.79

⁴⁵ Ernest von Aster, *Fransız İhtilali’nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Osmanlıcaya Çev., M. Nermi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1927, s.67

⁴⁶ Aster, (Osmanlıca Metin) *a.g.e.*, s.67

⁴⁷ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.83

⁴⁸ Ruhi, *a.g.e.*, s.82

millet, aslında burjuvazi idi.⁴⁹ Halk ve burjuvazi, birlik ve beraberlik içinde bir "ulus" olarak devrimi gerçekleştirecektir. Fakat, egemenlik tacı, ulusun başına değil burjuvazinin başına konulacaktır. Burjuvazi, "ulus egemenliği" sihirli formülüyle halkı peşinden sürükleyerek devrimi yapmıştır. Böylece Sieyes, geliştirdiği bu kavramla burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmiştir.⁵⁰

Daha henüz kralın varlığını koruduğu 1789-1791 yılları arasında Kurucu Meclis, burjuvazinin çıkarları doğrultusunda kilise üzerinde bir dizi ıslahata girişti. Üyelerinin çoğu içten inanmış katolikler olan meclis üyeleri, çağın anlayışına uygun millî bir "Fransız Kilisesi" oluşturmaya çalıştılar.⁵¹ Kurucu meclis, başlangıçta, katolik mezhebinin Fransa'nın resmî mezhebi olarak kalacağına dair düşünceye asla dokunmadı. En iyisi onun millî bir kilise olarak görevine devam etmesiydi.⁵²

2 Kasım 1789'da Millet Meclisi, Kiliseye ait mülklerin zaptına ve satılmasına karar vermiştir. Bu karar, 346 muhalif oya karşı 568 oyla alınmıştır. Burjuva böyle bir kararın alınmasını büyük bir sevinçle desteklemiştir. Çünkü onlar, böylece toprağın daha güzel işleneceğini ve kazançlarının artacağını hesaplıyorlardı.⁵³ Mecliste, böylesi bir tasarrufun özel mülkiyete bir tecavüz olduğu yolundaki itirazlara yine, bir din adamı olan Autun Piskoposu Talleyrand şöyle cevap veriyordu: "Bu kaynak mülkiyet hakkına hürmet esasına mugayir (aykırı) değildir, öyle olsa idi reddederdim."⁵⁴

Piskopos Talleyrand ve onun gibi düşünenler, bu konudaki görüşlerini şöyle izah ediyorlardı: Kilise mülkü, ruhanîlere ait bir mülkiyet değildir. Bu mülk ona Hristiyanlara hizmet etmek için verilmiştir. Ruhanîlere ait olan şey, yaşamlarına yetecek kadar olan miktardır. Şayet devlet, ruhanîlere maaş bağlarsa ve kilisenin bu çerçevedeki görevlerini bizzat kendisi üstlenirse o zaman devletin kilise mülküne el koyma hakkı olur. Kaldı ki, bu mülk kiliseye vakfedilmiştir. Kilise demek; Hristiyan cemaati, ümmet demektir. Katolik bir memlekette Hristiyan cemaati "millet"den başka bir şey midir?* O halde bir zamanlar piskoposun,

⁴⁹ Ruhi, a.g.e., s.87

⁵⁰ Bkz. Ruhi, a.g.e., s.88,89

⁵¹ Bkz. Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Aday Yay., İstanbul, trz, s.50,51

⁵² Robert, a.g.e., s.43

⁵³ Bkz. Aster, a.g.e., s.97

⁵⁴ Aster, a.g.e., s.97

* Buna benzer bir yaklaşıma İstiklal Mücadelesi'nin ilk yıllarında Türkiye'de de rastlanmıştır. Buna göre farklı unsurlar islam milleti kavramı altında birleştirilerek millî birlik yolunda önemli bir hamle yapılmıştır. Bkz. Kılıç, a.g.e., s.68-70

kralın emri altında bulunan kilise mülkleri, şimdi onların hukukî varisi olan seçilmiş millet temsilcilerinin emri altında bulunmalıdır.⁵⁵

2 Kasım 1789 tarihli aynı kanunda, Talleyrand'ın savunduğu gibi, ruhanîlere ayın için münasip bir miktar bağlanması da kabul edilmiştir. Millet Meclisi; rahiplere tahsisat vermekle onları devlet memuru olarak kabul etmiş oluyor, bunun doğal sonucu olarak kilise teşkilatına müdahale etmiş oluyordu. Bu durum, köy papazlarının işine gelirken yüksek ruhanîlerin kızgınlığına sebep oluyordu. Böylece, yeni devlete en sert muhalif gruplardan birisi ortaya çıkıyordu.⁵⁶ Aslında kiliseye müdahale daha önce başlamış, 4 Ağustos 1789'da kilisenin önemli gelir kalemlerinden birisi olan aşar vergisi kaldırılmıştı.⁵⁷

Bu çerçevede, kilise malları devlete geçirilmiş, din adamları devlet memuru gibi maaşa bağlanarak eski örgütlenmeleri kaldırılmış ve 24 Ağustos 1790 tarihli "Rahipler Medeni Yasası" ilan edilmiştir.⁵⁸ Yasaya göre, ruhban ataması katolik, protestan, musevî ya da tanrı tanımaz, tüm halkın katılacağı bir seçime bağlandı. Devlet borçlarını kapatmak üzere kilise mülkü millileştirildi. Bunlar büyük ölçüde ve değerlerinin altında bedellerle burjuvaziye satıldı. Ardından yeni ruhban ataması durduruldu ve dinî tarikatlar kaldırıldı.⁵⁹ Ruhban anayasasına göre, seçilen ruhanîlerin papa tarafından tasdik edilmesine gerek yoktur. Yalnız, iman ve inanç birliğinin alameti olmak üzere seçilenler papaya bildirilebilir. Seçilenin takdis merasimi başpiskopos ya da en yaşlı piskopos tarafından yapılır. Bunların seçilen kişiye dinî sorular sorma hakkı vardır.⁶⁰

Bu yasa ile, din adamlarının seçimi konusunda Papalığın yetkileri kaldırılmış, kiliselerde papazların "ulusal bildirileri" okuma zorunluluğu kabul edilmiştir. Papalığın yargı yetkisinin kaldırılması, papalık "emirnamelerinin" sansür konusu yapılması, yıllık ödeneklerin kesilmesi, hatta "vaftiz" hakkının tartışılır duruma getirilmesi, siyasal iktidar ile din adamlarının ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur.⁶¹

88 maddeden oluşan ruhban yasasına göre, papaz seçimlerini iki metropolit kontrol edecekti fakat karar, nihai olarak sivil mahkemelerde hükme bağlanacaktı. Burada ruhban aylıkları da düzenleniyordu. Meclisin bu dü-

⁵⁵ Bkz. Aster, *a.g.e.*, s.98,99

⁵⁶ Bkz. Aster, *a.g.e.*, s.102

⁵⁷ Bkz. Ruhi, *a.g.e.*, s.67

⁵⁸ Özek, *a.g.e.*, s.51

⁵⁹ Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.123

⁶⁰ Bkz. Aster, *a.g.e.*, s.103

⁶¹ Özek, *a.g.e.*, s.51

zenlemelerinde hukukî açıdan problemler vardı. Çünkü, bu kararlar kilise hukukuna aykırı idi. Bundan başka I. François ile Papa arasında yapılmış olan konkordato iki taraflı olduğundan, hükümleri, devletler hukuku açısından iki tarafın iradeleriyle değiştirilebilirdi. Halbuki, Meclis, bunu tek taraflı olarak bozmuştu. Ruhbanın büyük çoğunluğu, meclisin bu kararını tanımak istemedi. Meclis, bu muhalefeti bastırmak için, devlete sadakat ve bağlılık yeminini mecburî kıldı.⁶² Bağlılık yemini eden piskopos sayısı, yediye geçmiyordu. Papazlar da yemin edenler ve etmeyenler şeklinde ikiye ayrıldı.⁶³ Sonuçta, piskopos ve papazların ant içmeyi reddeden yarısından fazlası kiliseden atıldı.⁶⁴

Devrimin ardından, ne düşünce alanında, ne de uygulamada kilise ile siyasal iktidarı birbirinden ayırma eğilimi yoktu.⁶⁵ Devrimin ilk yıllarında gariptir ki, din ile dünya işlerini birbirinden ayırmak fikirlerinin münakaşasına tesadüf etmiyoruz. Bunun tam aksine dinle dünya işleri birbirine karıştırılmış oluyor, kilise işleri devlet işleri arasına giriyor.⁶⁶ Hatta Piskopos Talleyranda ve onun gibilerin gayesinin; kilise ile milleti bir araya getirmek olduğu söylenebilir. Buna göre, Hıristiyanlık; getirdiği inanç esaslarıyla arzulan millî birliği sağlayacak bir din olarak düşünülüyordu. Örneğin, 1791 Şubatında, seçilen bir rahibe seçim heyetinin reisi şu tavsiyeyi ediyordu: Allah'ı seviniz; millet ve krala hürmet ediniz. Kardeşlerinize karşı iyi olunuz. İncillerin prensipleri bunlardır. İnciller; Fransız Anayasasını bekliyordu ve onun peygamberâne bir abidesiydi.⁶⁷

HALK-JAKOBEN DİKTATÖRLÜĞÜ DÖNEMİ VE HİRİSTİYANLIKTAN AYRILIŞ GİRİŞİMİ

Bu dönemde Fransa'da yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler, devrimin ilk günlerinde takip edilen din politikalarını derinden değiştirmiştir. Papalığa bağlı bir prenslik olan Avignon, 1790'da kendi iradesiyle Fransa'ya bağlanmak istemiş ve meclis de bunu onaylamıştı. Bu durum Avrupa'daki monarşilerin devrim aleyhine birleşmesine sebep oldu.⁶⁸ Dahası, İspanya gibi katolik ve devrime karşı bazı ülkelerin papayı Fransa ve devrim aleyhine kışkırtması devrimcilerin canını çok sıkmıştır. Hele bu dönemde bazı din

⁶² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay., Ankara, 1975, s. 265,266

⁶³ Özek, *a.g.e.*, s.51

⁶⁴ Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.123

⁶⁵ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.51

⁶⁶ Aster, *a.g.e.*, s104

⁶⁷ Bkz. Aster, *a.g.e.*, s.105

⁶⁸ Ateş, *a.g.e.*, s.120,121

adamlarının papadan yana tavır takınması, halkçı ve jakoben devrimcileri kilise ile devlet ayırımına götürmüştür. Hatta bu süreç, daha da ileriye giderek; Hıristiyanlıktan ayrılma ve devrime uyacak yeni bir din aramaya kadar ileri götürülmüştür.⁶⁹ Bu durum, o dönemde iktidarı ellerinde tutan seçkinlerin kendi ideolojik tercihleri olarak da değerlendirilebilir. Böylece bu seçkinler, dönemin dış problemlerini bahane ederek, kendi din politikalarını uygulama bahanesi elde etmişlerdir.

10 Mart 1791'de Papa, Kurucular Meclisi'nin din hakkındaki kararlarını lanetlemiştir. Bunun üzerine kilise ile savaş iyice kızışmıştır. Bu aynı zamanda XVI. Louis'nin ihtilalle barışma imkanlarını da ortadan kaldırmıştır. Çünkü, Kralın en önemli özelliklerinden birisi onun samimi dindarlığıydı. Daha sonra, kralın hizmetçi kıyafetinde kaçma teşebbüsü onun halk üzerindeki itibarını sıfırlamıştır.⁷⁰

Prusya ve Avusturya ordusu Valm'de 20 Eylül 1792'de durduruldu. Aynı gün Konvansiyon Meclisi göreve başladı. Konvansiyon, 21 Eylül'de 749 milletvekilinin oybirliği ile krallığın kaldırıldığını ilan etti. Bu konuda başrahip* Gregorre şunları söylüyordu: "Maddî alemde canavar neyse, manevî alemde de krallar odur. Saraylar cinayet tezgahı, ahlaksızlık ocağı ve müstebitlerin inidir. Kralların tarihi, milletlerin ve boşu boşuna kurban giden masumların isim cetvelinden başka bir şey değildir." Aynı meclis, 25 Eylül 1792'de Couthon'un "Fransız Cumhuriyeti parçalanmaz bir bütündür" önerisini uzun süre tartıştıktan sonra yine oy birliği ile kabul etmiştir.⁷¹

21 Ocak 1793'te kralla kraliçenin idam edilmelerinin ardından kilise ve ruhban aleyhtarlığının boyutları da büyüdü. Ruhbanın ücretleri kesildi, geleneksel giysilerin giyilmesi yasaklandı; meydanlarda ve göze çarpan yerlerde bulunan haçlar ve dinî tasvirler kaldırıldı. Kiliseler ibadet dışı işlere tahsis edildi. Sözelgesi Paris'te bir kilisede balo düzenlendi.⁷²

Jakoben iktidarı döneminde, daha önce yapılmayan bir şey de yapılmıştır. Bütün feodal haklar karşılıksız olarak sona erdirilmiş, senyörlerden alınan topraklar köylülere dağıtılmıştır. Ayrıca, feodal belgelerin yakılması

⁶⁹ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.51

⁷⁰ Bkz. Aster, *a.g.e.*, s.113

* Türkiye'de de Fransa'daki bu duruma benzer bir şekilde Saltanatın ve Hilafetin kaldırılmasında muhafazakâr seçkinler, hatta bazı din adamları ön plana çıkmışlardır. Bkz. Kılıç, *a.g.e.*, s.76-78, 103 Fransa'da bu tarihte krallık kaldırılmış olmakla birlikte daha sonra N. Bonapart ile imparatorluklar dönemi başlamış ve kralcılarla cumhuriyetçiler mücadelesi, Fransa'nın gündemini yaklaşık yüz yıl daha meşgul etmiştir.

⁷¹ Bkz. Ateş, *a.g.e.*, s.120, 124

⁷² Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.123

emredilmiş, bu emre uymayanların kürekle cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁷³ Bu durumdan kilise de nasibini almıştır.

“Kamu Selameti Komitesi”nde jakoben diktatörlüğünün güçlendiği Ekim-Aralık 1793 sürecinde, tümten Hıristiyanlıktan çıkmak ve yeni bir dinsel görüş oluşturmak sorunu gündeme gelmiştir. Bu konu “halk hareketi” ve jakobenler tarafından ayrı ayrı çözülmeye çalışılmıştır. Hıristiyanlıktan çıkma yönelişi, ekonomik nitelik de taşıyordu. Silah yapımı için gerekli olan değerli maden gereksinmesi, kilise çanlarının sökülmesine, değerli kilise eşyalarına el konulmasına, ayrıca “altın avı” olaylarına da yol açıyordu. Hıristiyanlıktan çıkma eylemi, özellikle “halk hareketi” siyasî yaşama girdikten sonra güçlenmiştir.⁷⁴

Hıristiyanlıktan çıkış yolunda “devrim takvimi”nin kabulüyle pazar günleri tatil olmaktan çıkarılarak, Hıristiyanların ayin yapması önlenmeye çalışıldı. Değişik bölgelerde tapınaklar yasaklandı, tapınma araçlarına el konuldu. Cenaze alaylarının dinsel niteliği kaldırıldı. Kilise dışında ayinler yasaklandı. Din adamlarına evlenme hakkı tanındı. Bu hareketler, 23 Kasım 1793’te Paris Komününün ve onu izleyen öteki bölge yönetimlerinin kiliselerin kapatılmasına karar vermesiyle zirve noktasına ulaştı.⁷⁵

Öte yandan “halk hareketi” alternatif bir tapınma modeli de geliştirmeye çalıştı: “özgürlük şehitleri tapınması.” Özgürlük şehitleri tapınması, yeni bir din olarak yaratılmak istenirken, özellikle yığınların Marat’a sofu bağlılığından yararlanılıyordu. Değişik nedenlerle gerçekleştirilen görkemli şenlikler, giderek yeni dinsel tapınmayı oluşturuyordu. Ulusal günler, Mirebau, Lepetier, Charlier gibi özgürlük şehitlerinin cenaze törenleri, halkın bu önderlere sadakatini sofuca yücelten yeni dinsel tapınmanın gelişmesini sağlıyordu. 5 Kasım 1793’te tapınma aracı olarak birçok bayramı oluşturan bir yasa çıkartıldı. Bu yasanın sözcüsü Marie-Josep Chenier, şöyle diyordu: “Önyargılardan kurtularak, Fransız ulusunu temsil etmeye layık sizler, tahtından indirilen batıl inançların üstünde biricik evrensel dini kuracaksınız. Bu dinin ne gizi, ne de doğaüstü bir yanı vardır. Biricik kuralı eşitliktir. Yasalarımız bu dinin sözcüleri, yüksek yargı görevlileri de dinsel başkanlarıdır.”⁷⁶

Bu yeni tapınma; şatafat, abartma, tantana yönünden hiç de Hıristiyanlık tapınmasını aratmıyor, katolikliğin harabeleri üzerinde, onun yerini almaya çalışıyordu. Devrim şehitlerinin resimleri ve heykelleri, kapatılan kiliselerde

⁷³ Tanilli, *a.g.e.*, s.100

⁷⁴ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.52

⁷⁵ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.52

⁷⁶ Özek, *a.g.e.*, s.52, 53

azizlerin resimlerinden ve heykellerinden boşalan yerleri kaplamıştı. Halk hareketi, Hıristiyanlıktan çıkmayı sofuca, bağnazca yürütüyor ve yığınlar üzerinde baskı kuruyordu.⁷⁷

Bazı jakobenler ise, “akıl dini”ni öne çıkarıyorlardı.⁷⁸ Bu çerçevede, akıl dinini yüceltmeyi amaçlayan ayinler düzenliyorlardı. Millî Devrim Meclisi, 10 Kasım 1793’te akıl dinini resmen kabul ettiğini Fransız halkına şöyle duyurdu: “Paris halkının bir meclis üyesi aracılığıyla ilettiği rica üzerine Millî Devrim Meclisi, devlet kilisesinin bundan böyle “akıl tapınağı” olarak adlandırılmasına karar vermiştir.” Daha sonra bütün idarî ve adlî birimlerden bu yasayı uygulamaları istenmiştir. Bir süre sonra meclis, yeni dinin onbeş maddelik ilmihalini yasalaştırdı. Bu yasanın birinci maddesine göre, akıl dininin tanrısı “Yüce Varlık” adını taşıyordu ve ölümsüzdü. İkinci ve üçüncü maddelerde Yüce Varlığa karşı müminlerin ödevleri sayılıyordu. Daha sonraki maddelerde ise, yeni dinin bayramları düzenleniyordu. Paris’teki ünlü Notre Dame kilisesi akıl dininin merkezi oldu ve Fransa’nın çeşitli yerlerinde bu yeni tanrı için ayinler yapıldı.⁷⁹

Bazılarına göre, bu dönemde ortaya konan akıl dininin ilahı “Akıl Mabudu” idi ve Hébert ve arkadaşları buna tapıyordu. Robespierre’in önerdiği din ise, “Yüce Varlık” dinydi. Bunlar birbirinden o kadar uzaktı ki, Robespierre, akıl dinini dinsizlikle itham etti. Daha sonra da Hébert ve arkadaşlarını giyotine yolladı.⁸⁰ Esasen, Robespierre’in Yüce Varlık adına yaptığı garip ve gülünç törenler de halk arasında büyük hoşnutsuzluk oluşturuyordu.⁸¹

Akıl tapınması, vatan sevgisi ve cumhuriyetçi ahlak temeline dayanıyordu. Böylece, cumhuriyetçilik ilkesi, metafizik bir temele oturtulmak isteniyordu. Vatan sevgisi, kamu ahlakı, aklın tapılabilirliği gibi kavramlar da, tümünden metafizik nitelikte ele alınıyordu. Bu çerçevede, Yüce Varlık denilerek Tanrıya bağlılık sürdürülürken, Hıristiyanlığa karşı çıkılıyordu. Yüce Varlık ise, “devamlı olarak adaletle davet” kavramı biçiminde tanımlanıyordu. 7 Mayıs 1794 kararnamesinin birinci maddesinde, “her Fransız, Yüce Varlığı ve ruhun ölümsüzlüğünü tanımaktadır.” derken, Robespierre, Hıristiyanlıktan uzaklaşmanın katoliklerde yaratacağı tepkiyi önlemek amacını taşıyordu.⁸²

⁷⁷ Özek, *a.g.e.*, s.53

⁷⁸ Özek, *a.g.e.*, s.53

⁷⁹ Yazıcıoğlu, s.124

⁸⁰ İ.Memduh Seydol, *Fransız İhtilalinin Dış ve İçyüzü*, Sinan Mat., İstanbul, 1950, s.93

⁸¹ Seydol, *a.g.e.*, s.99

⁸² Özek, *a.g.e.*, s.53

Gerek, halk sınıflarının özgürlük şehitlerine tapınmasındaki aşırılıklar, gerekse yüce varlık anlayışına karşı tepkiler gecikmedi. Öyle ki, Robespierre bile, Hıristiyanlıktan çıkmanın tehlikelerinden söz açıp 21 Kasım 1793'te din ve ibadet özgürlüğünü savundu. Hatta o, Hıristiyanlıktan çıkma eyleminin öncülerini cumhuriyet düşmanı olarak suçlamaktan da geri kalmadı. Danton da bu konuda Robespierre'i destekliyordu. Sonunda, Konvansiyon 6 Aralık 1793'te "din ve tapınma özgürlüğü"nü yeniden kabul etmek zorunda kaldı. Fakat, kiliseler hala kapalıydı. Hıristiyanlıktan çıkma hareketi ise, bir süre daha gizli olarak sürdürüldü.⁸³

Robespierre'in düşmesinden sonra devrimci hükümet de düştü. Burjuva'ya dayanan "Thermidorcu Convention" iktidarı,⁸⁴ halk hareketine son verdi. Rahiplerin Medeni Yasası kaldırıldı. Kiliseler açıldı, yemin etmemiş din adamları eski haklarını kazandılar, din suçları affedildi. Giderek halk hareketinin ve jakobenlerin yeni dinsel tapınma yöntemleri unutuldu. O dönemin kalıntıları silindi, gitti. 1794-1795 döneminde, Hıristiyanlık eski olanaklarına kavuşurken, kilise varlığını canlandırmakla birlikte kilise ile devletin ayrılığı ilkesi yerleşti.⁸⁵ Fakat, bu ilke laiklik ismi altında uygulanmadı. Zira, devrim Fransa'sında bu kavram kullanılmamış, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Fransa'da laikliğin anayasaya girmesi ancak 1946 yılında olmuştur.⁸⁷

NAPOLYON DÖNEMİ VE DİNİN SİYASÎ AMAÇLAR UĞRUNA KULLANILMASI

Birçok faktörle birlikte devrimin tutarsız din politikaları da toplumsal kargaşayı körüklemiştir. Böylesi bir ortamda güçlü bir ele duyulan ihtiyaç, 1799 yılı sonunda gerçekleşen bir hükümet darbesiyle ihtiraslı General Napolyon Bonapat'ı iş başına getirdi. Ülke yönetimi, "konsüllük" adı verilen üç kişilik bir kurula verildi ve Napolyon büyük yetkilerle birinci konsül oldu. Ordudan aldığı güçle içeride düzeni sağlayan Napolyon, 1801 yılında papalıkla bir anlaşma imzaladı. Amacı, ülkedeki düzeni sağlamak ve ileride papanın elinden taç giyerek batı imparatorluğunu diriltmekti.⁸⁸

⁸³ Özek, *a.g.e.*, s.54

⁸⁴ Bkz. Tanilli, *a.g.e.*, s.116,117

⁸⁵ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.54

⁸⁶ Bkz. Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.124

⁸⁷ Bkz. Jean Baubérot, *AB Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, Çev., Fazlı Arabacı, Ufuk Kit., İstanbul, 2003 s.93

⁸⁸ Bkz. Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.125

Napolyon, katolikliği, "Fransız çocuğunun dini" olarak nitelendirdi. Fakat, kiliseyi yönetime karıştırmaktan kaçındı. Böylece, din ile devlet yeniden nikah tazelerken devlet laik olarak kalmakta devam etti.⁸⁹ Napolyon, anılarında dinle ilgili bazı görüşlerini şöyle ifade ediyordu: "Fatihler sabırlı olmak ve her dini korumak zorundadır. Ben Mısır'da kendimi müslüman gösterdiğim için başarılı oldum. Fransa'da katoliklikten başka bir dini yayma olanağı yoktur. Papa ile, bütün ilişkileri düzenleyen ve bu düzenlemeyle inançlı katolikleri kendi yanına çeken bir konkordato imzaladım. Papayı yanına almak zorunda idim; böylece dinin en yüksek başı ben imişim gibi, onun efendisi ben olacaktım."⁹⁰

Konkordato, halka 1802 yılının Nisan ayında Paris'te kiliselerin çan sesleriyle duyuruldu ve devrimcilerin "akıl tapınağı"na dönüştürdükleri Notre-Dame kilisesinde düzenlenen bir ayinle kutlandı. Napolyon, 1802 tarihli bildirisinde şöyle diyordu: "Fransızlar! Yurt sevgisiyle yapılan devrimde birdenbire aranızda,...din kavgaları patlak verdi...Bu kargaşayı ortadan kaldırarak düzeni sağlamak için dini yeniden kendi temelinde oturtmak gerekiyordu ve bu da ancak, ona gerçek değerini vermekle mümkündü. Akıl ve yüzyılların bize gösterdiği örnekler,...papaya yönelmeyi emrediyordu... Ve sizler, kendilerine protestanlık inancını seçen yurttaşlar! Yasa sizleri de aynı ölçüde koruyuculuğu altına aldı."⁹¹

Anlaşma, katolikliğin serbestçe icrasını kabul ediyordu. Gerçi o, artık devrimden önce olduğu gibi devlet dini değildi. Ama, halkın çoğunluğunun dini olarak, tanınan diğer dinler olan protestanlık ve yahudiliğin yanında ayrıcalığa sahipti. Katolik kilisesi devrimden önce olduğu gibi papalığa bağlıydı. Ruhanî eyaletler yeniden düzenleniyordu. Piskoposlar, kendi bölgelerindeki papazları kendileri atayacaklardı. Piskoposlar ve papazlar, metni Roma'da düzenlenen bir bağlılık andı içeceklerdi. Papalık, devrimde millileştirilen kilise mülkünden feragat ediyordu; ancak salt dinî amaca hizmet eden binalar kiliseye geri verilecekti. Papa ve Konsül karşılıklı olarak birbirlerine elçi göndereceklerdi.⁹²

Konkordato'nun ardından çıkarılan bazı yasalarla kilisenin devlete bağımlılığı güçlendirildi. Söz gelişi katolik ve protestan ruhban devletçe aylığa bağlandı; medeni nikahın kilise nikahından önce kısılması hükmü getirildi. Bununla birlikte katolik kilisesi Fransa'da devrimle kaptırdığı ayrıcalıkların

⁸⁹ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.55

⁹⁰ Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.125

⁹¹ Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.125,126

⁹² Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.126

bir bölümünü tekrar kazandı. Bu konkordato Fransa'da 1904 yılında devletçe tek taraflı olarak feshedilinceye kadar yürürlükte kaldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'ya katılan Alsas-Loren bölgesinde ise, bugün de yürürlükte dir.⁹³

III. Napolyon, dinsel öğeleri özellikle kullanmış, küçük toprak mülkiyetine dayanan düzende, kilise ve papazlar kırsal alanlarda rejimin bekçiliği görevini yüklenmişlerdir. Aynı Fransa, papalığı kurtarma bahanesiyle dinsel öğelere dayanarak, İtalya'daki devrimci gelişmeleri silaha başvurarak bastırmak çabası içinde bile olmuştur.⁹⁴

Bütün bunlarla birlikte Fransa'da dine karşıt girişimlerin zaman zaman yenilediği görülmektedir. Örneğin, 1871'in "komün günlerinde" ilk başvuru olan işlemlerden birisi, kilise ile devletin tümünden birbirinden ayrılması, kiliseye yapılan ödemelerin kesilmesi ve kilise mallarına el konulması olmuştur. 8 Nisan 1871 günü bütün dinsel simge, imge, dua ve dogmaların kısacası "herkesin bireysel vicdanı ile ilgili her şeyin" okullardan uzaklaştırılması emredilmiş ve bu, belli bir süre uygulanmıştır. Sınıfsal nitelikteki "komün", dinin devlet karşısında özel bir sorun olduğunu kabul ediyordu. Komün, bir ölçüde Hıristiyanlıktan ayrılmaya yönelip, Fransız devriminin halk diktatörlüğü dönemini yeniliyor fakat, yasayla din yaratmaya kalkmıyordu. Onların üç ilkesinden birisi "tanrı tanımazlık"tı. Komünde papazlara yer yoktu. Onlara göre, her türlü dinsel gösteri, her türlü dinsel örgütlenme yasaklanmalıdır.⁹⁵

9 ARALIK 1905 TARİHLİ AYRILIK KANUNU

Bu kanun, Fransa'daki dinin durumunu belirleyen temel kanunlardan birisidir. Kilise ile devleti birbirinden ayırdığı için buna "ayrılık kanunu"⁹⁶ da denir. Bu kanunun çıkışı da Roma Katolik kilisesi ile olan ilişkilerle ilgilidir.

Papa'nın Fransa Cumhurbaşkanı Mr. Loubet'nin Romaya yapacağı geziyi protesto etmesi ve iki Fransız papazı istifaya zorlaması; din ve devlet ayrımına ilişkin 9 Aralık 1905 kanununun çıkmasına sebep olmuştur. Her ne ka-

⁹³ Yazıcıoğlu, *a.g.e.*, s.126

⁹⁴ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.55

⁹⁵ Bkz. Özek, *a.g.e.*, s.55

⁹⁶ Francis, Messner, "Fransa, Din Devlet İlişkisi", *AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İSAM, Mas Mat., İstanbul, 2006, s.410

dar projenin önde gelen isimleri bu gerekçeyi kabul etmese de, tarihî süreç durumun bu merkezde olduğunu göstermektedir.⁹⁷

Kanunun getirdiği yenilikler şöyle özetlenebilir: “Devlet hiçbir din tanımaz. Din ile ilgili her türlü kamu teşkilatı kaldırılmıştır. Devlet, yardım bölümünden hiçbir dine para vermez. Din dernekleri kurulmuştur. Ruhbana ait mallar din derneklerine devredilir.” Bu maddeler tahlil edilince karşımıza şu noktalar çıkmaktadır: Fransa’da kamu düzenine zarar vermemek kaydıyla her türlü ibadet ve tören serbesttir. Devletin kendine özgü bir dini yoktur. Din, bir kamu hizmeti olmadığı gibi, din adamları da devlet memuru değildir. Hiçbir din, genel bütçeden yardım görmez. Daha önce katoliklik, protestanlık ve yahudilik kamu hizmetleri arasında kabul ediliyor ve genel bütçeden pay alıyordu. Belediye bütçesi, genel bütçeden sayılmadığı için bu yoldan yapılan harcamalar kanuna aykırı değildir. Her kilise bir dernek kurabilir ve bunlar birleşerek bir birlik meydana getirebilirler.⁹⁸

Laikliğin ana kaynaklarından kabul edilmesine rağmen bu kanun laikliğin bir tanımını yapmaz. Esasen, Fransa’da ilerleyen yıllarda ortaya çıkan anayasa metinleri de laikliğin bir tanımını yapmaz.⁹⁹ Bu kanun, genel olarak inanıldığı gibi aksine, devletin dinlere tamamen kayıtsız kalması şeklinde bir prensip ortaya koymaz. Kamu yetkilileri, son derece doğal olarak, organize dinî grupları görmezden gelmezler, zira dinî gruplar da diğer sosyal dernekler gibi sosyal gruplardır... Bu nedenledir ki, 1905 kanununu ve onu tamamlayan ek düzenlemeleri, her şeyden önce dinin özgür bir şekilde ifa edilmesini, dini kuruluşların ve faaliyetlerin organize edilmesini teminat altına alan bir sistem olarak görmek gerekir.¹⁰⁰

Papalığa göre bu kanun; Napolyon konkordatosu’nun tek taraflı olarak bozulmasıydı. Fakat, 1924 yılında Papa XI. Pie, Fransız hükümetine bir anlaşma teklif etmiş, durum hükümetçe incelenerek bir din statüsü kaleme alınmıştır. Statünün 5. maddesinde din derneklerinin görevi açıklanarak, papanın temsilcisine yetki tanınmıştır.¹⁰¹ Böylece bütün iddialara rağmen katoliklik, Fransa’da diğer mezhep ya da dinlere göre daha imtiyazlı bir konum elde etmiş oluyordu.

⁹⁷ Bkz. Taplamacıoğlu, *a.g.e.*, s.268

⁹⁸ Bkz. Taplamacıoğlu, *a.g.e.*, s.270

⁹⁹ Messner, *a.g.e.*, s.411

¹⁰⁰ Messner, *a.g.e.*, s.412

¹⁰¹ Taplamacıoğlu, *a.g.e.*, s.270,271

SONUÇ

Devrim öncesi dönemde Roma Katolik kilisesi, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Fransa'da da çok önemlidir. Bu dönemde kilise, adeta hayatın merkezindedir, devlet dinidir ve siyasete de belli oranda karışmaktadır. Fransız halkının katolikliğe derinden bağlılığı yüzünden Fransa'da Luthervari bir din reformu yapma imkanı olmamıştır. Bunun yerine Fransızlar, Gallikanizm akımıyla Roma Katolik kilisesinin Fransa'ya müdahalesini sınırlama gayreti içinde olmuşlardır. Bu çerçevede, zaman zaman krallarla papalar arasında konkordatolar imzalanmıştır. Uluslararası hukukta geçerliliği olan bu anlaşmalar, Fransa'daki siyasî gelişmelerle de bağlantılı olarak genellikle Fransızlar tarafından tek taraflı olarak bozulmuştur.

Fransız devriminde burjuvazi sınıfının ağırlığı açık bir şekilde görülmektedir. Fakat, burjuvazi devrimin her aşamasında din ve din adamlarından geniş şekilde yararlanmıştır. Devrimde, burjuvazinin doğrudan doğruya din düşmanlığı gibi bir hedefi görülmemektedir. Hatta, devrimin ilk yıllarında kilise devlet teşkilatına dahil edilerek millî bir kilise oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kiliseyi devlet teşkilatından tamamen ayırma düşüncesi yoktur.

Din konusunda burjuvaziye rahatsız eden noktalar; Roma Katolik kilisesinin siyasete müdahalesi, kilisenin elinde bulunup işlenmeyen geniş topraklar ve kilisenin ekonomik olarak burjuvaziye rakip olmasıdır. Devrimin daha ilk günlerinde bu sakıncalar; kilisenin millîleştirilmesi, siyasî ağırlığının kırılması, kilise arazilerinin satılması ve kilisenin aldığı vergilerin kaldırılmasıyla bertaraf edilmiştir. Bu durumda burjuvazinin dine ya da kiliseye daha fazla yüklenmesinin bir anlamı kalmamaktadır.

Devrim, yayınladığı "Vatandaş ve İnsan Hakları Beyannamesi" ile düşünce ve inanç özgürlüğünü tanımaktadır. Fakat, bu durum; kamuyu rahatsız etmeme şartı ile sınırlanmıştır. Halbuki, 1776'da Amerika'da yayınlanan İnsan Hakları Beyannamesi'nde bunun sınırı diğer fertler olarak belirlenmişti. Yani, bir din mensubunun yaptığı bir dinî davranıştan diğer insanlar rahatsız olmadığı sürece; devlet de rahatsız olmayacaktır. Oysa, Fransız devrim beyannamesi bunun aksini savunmuştur. Bu açıdan bakılınca, Fransa'daki din özgürlüğünün, kişiden çok kamucu bir çizgide algılandığı görülmektedir.

Fransa'da devrimin ileri aşamalarında din aleyhine takınılan tavırlarda halkçı, komün ve jakoben hareketlerinin etkisi olmuştur. Bunlar, iktidarı ele geçirdikleri dönemlerde kiliseyi ve dini tamamen ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Böylece kilisenin elinde kalan mal ve mülkü yağmalamayı hedef-

lemişlerdir. Bunlar, inandıkları tanrı tanımaz ideolojinin de etkisiyle yeni dinler icat etmeye kalkmışlardır. Fakat, Fransız halkı bunları desteklememiş, uzun vadede bunların kendilerine de zarar vereceğini hesaplayan burjuvazi tarafından diskalifiye edilmişlerdir. Burada burjuvazinin devrimin ilk günlerinde özel mülkiyete saldıran köylü isyanlarını en sert bir şekilde bastırıldığını da hatırlamak gerekir.

Fransa'da kilise ve devletin birbirinden tamamen ayrılığını getiren 1905 düzenlemelerinde; Roma Katolik kilisesi ile müzminleşmiş ilişkilerin büyük etkisi olduğu bir gerçektir. Bunun yanında, halkçı ve komün dönemlerindeki din politikalarının da bu kanunda belli oranda etkili olduğu düşünülebilir. Zira 2000'lerin Fransa'sında bile, devlet okullarında bütün dinî simgelerin yasaklanmasına ilişkin karar yine bu dönemlerin kalıntısıdır.

Bazıları, Fransa'da kilise ve devletin mutlak bir şekilde birbirinden ayrılışını devrimin özüne dönüş şeklinde yorumlarsa da bu doğru değildir. Zira, daha önce işaret ettiğimiz gibi, devrimin ilk tasarımı bu değildir. Hatta bu dönemde "laiklik" kavramı bile gelişmiş değildir. Bu noktada Fransız siyasetinin büyük bir zorlukla karşılaştığını görüyoruz. Tarihî süreçte kilise devlete yaklaştığı zaman papanın dış müdahaleleri kaçınılmaz hale gelmekte; onu tamamen uzaklaştırdığında da iç dengeler bozulmaktadır. Bu durumda ara bir formül bulunmuş; devlet hiçbir dini resmen tanımasa da onları gayri resmi olarak tanımıştır. Bazıları bu çelişkiyi; devlet onları "tanımaz" ama "bilir" ya da "kabul etmeksizin tanıma" şeklinde tevil etmiştir. Fransız siyaseti, böylece protestanlık ve yahudilik başta olmak üzere diğer din mensuplarını da memnun etmeyi hedeflemiştir. □

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. Ali& KÖKER, Levent, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, İmge Kit., Ankara, 1991
- AKIN, İlhan F., *Devlet Doktrinleri*, Samim Gündüz Basımevi, İstanbul, 1962
- ASTER, Ernest, *Fransız İhtilali'nin Siyasî ve Sosyal Fikirleri*, Yay Haz., Şennur Şenel, Phonix Yay., Ankara, 2004
- ASTER, Ernest von, *Fransız İhtilali'nin Siyasî ve Sosyal Fikirleri*, Osmanlıcaya Çev., M. Nermi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1927
- ATEŞ, Toktamış, *Siyasî Tarih I*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1989
- BAUBÉROT, Jean, *AB Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, Çev., Fazlı Arabacı, Ufuk Kit., İstanbul, 2003

- BEER, Max, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi*, Çev., Zühtü Uray, Maarif Matbaası, 1941
- ÇAM, Esat, *Devlet Sistemleri*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1982
- KILIÇ, Ahmet Faruk, *Türkiye’de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü*, Dem Yay., İstanbul, 2005
- MESSNER, Francis, “Fransa Din-Devlet İlişkisi”, *İSAM*, Mas Mat., İstanbul, 2006
- MICHELET, J. *Fransız İhtilali Tarihi, I*, Çev., Hamdi Varoğlu, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967
- MUSOLİN, Janko, *Hürriyet Bildirgeleri*, Çev., Necmi Zeka, Belge Yay., İstanbul, 1983
- O’CONNOR, John R. *Exploring World History*, Globe Book Company, New York, 1969
- ÖZEK, Çetin, *Devlet ve Din*, Aday Yay., İstanbul, trz,
- PALMER, R.R.& COLTONI, Joel, *A History of The Modern World*, McGraw-Hill, New York, 1995
- ROBERT, Jacques, *Batı’da Din-Devlet İlişkileri*, Çev., İzzet Er, İz Yay., İstanbul, 1998
- RUHİ, M.Emin, *Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu Sieyès*, Liberte Yay., Ankara, 2002
- SEYDOL, İ. Memduh, *Fransız İhtilalinin Dış ve İçyüzü*, Sinan Mat., İstanbul, 1950
- TANİLLİ, Server, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, Adam Yay., İstanbul, 2002
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay., Ankara, 1975
- YAZICIOĞLU, Hulisi, *Bir Din Politikası Laiklik*, İFAV Yay., İstanbul, 1993